

УДК 340

DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0941-2022-44-98>

Бруслик О. Ю., кандидат юридичних наук, науковий співробітник НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, ORCID ID :0000-0002-4217-2586

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПОСТВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ¹

«Не можна насолоджуватися миром довше,
ніж того бажає сусід»
Датська приказка

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню практики функціонування парламентів в постконфліктних державах. Зроблений загальний аналіз практики зарубіжних країн побудови парламентських практик після завершення збройних конфліктів, або виходу зі стану війни. Зроблена спроба на проаналізувати практику українського парламентаризму з початком збройної агресії російської федерації. Робиться висновок про те, що до досягнення нашої спільної перемоги над ворогом в парламентській*

¹ В основі статті підрозділ автора в монографії Хмелько І. С., Бруслик О. Ю., Євсєєв О. П., Мукомела І. В.

Сучасний парламентаризм: український та світовий виміри. – Харків : Юрайт, 2018. – 205 с. // Парламентаризм у «розділених суспільствах» с. 91–112.

практиці має діяти єдино можливий принцип: або загальна перемога, або загальна поразка.

Ключові слова: парламентаризм, розділені суспільства, парламент, війна, вибори, парламентські процедури.

Незважаючи на те, що парламентаризм у суто науковому розумінні відносять скоріше до сфери конституційного права, аніж політології, разом з тим саме дослідники у галузі політичної науки зробили найбільш суттєвий внесок у його дослідження [1, с.91–112]. Достатньо назвати імена С. Роккана, М. Дюверже, М. Я. Острогорського, багатьох інших дослідників. Зокрема, європейські автори роблять наголос на комунікативній природі будь-якого парламенту, призначенні останнього як форуму між тими, хто керує, і тими, ким керують. Американських вчених, навпаки, більше цікавить вивчення об'єктивних і суб'єктивних факторів поведінки виборців та вплив самого голосування на формування складу парламенту [2, с. 5–15].

Автор французької фундаментальної праці «Конституційне право та політичні інститути» Ж.-П. Жакке виокремлює наступні основні параметри парламентського режиму: 1) дуалізм виконавчої влади; 2) усічена відповідальність глави держави; 3) відповідальність міністрів перед законодавчим органом; 4) право глави виконавчої влади розпустити увесь законодавчий орган або одну з його палат¹.

Показово, що саме політологу – американцю голландського походження А. Лейпхарту – належить визначальний внесок у розробку вчення про парламентське представництво у багатоскладних суспільствах [3, с. 190–196]. Можна навіть стверджувати, що усі спроби світового співтовариства сконструювати парламентські установи у тих країнах, де не було стійких традицій демократичного державотворення, є нічим іншим, аніж спробою втілення концепції вказаного вченого на практиці.

А. Лейпхарт одним з перших описав особливу важливість етнічних та інших відмінностей як джерела конфліктів у сучасному суспільстві і крайню необхідність створення демократич-

¹ Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты. М.: Юристъ, 2002. С. 190–196.

них інститутів, які були б в змозі зробити такі конфлікти керованими¹. Отже, парламент розглядається ним як ефективний засіб управління конфліктами, який дозволяє стабілізувати суспільні відносини в країнах, позбавлених культурної однорідності.

Дійсно, якщо парламент визначається як своєрідний «форум нації», то вочевидь, що у ньому по можливості повно повинна бути представлена уся наявна у державі поліфонія субкультур, групових інтересів, політичних вподобань, що притаманні відповідній нації.

У цьому зв'язку Лейпхарт робить важливе застереження стосовно того, що сегментарні відмінності, які розділюють суспільство, можуть мати не лише етнічну, а й релігійну, ідеологічну, мовну, регіональну і будь-яку іншу природу, при цьому «політичні партії, групи інтересів, засоби комунікації, добровільні об'єднання мають тенденцію організовуватися по лініях, що відтворюють контури існуючих у середині суспільства розломів» [4].

До ознак, що свідчать про розділений характер тієї чи іншої державності, прийнято відносити: 1) племінну або конфесійну неоднорідність країни, а також ступінь суперечностей усередині правлячої еліти; 2) відсутність інструментів цивілізованої передачі влади; 3) наявність повномасштабного конфлікту у минулому; 4) активну роль радикалів, що функціонують у межах легального політичного процесу. Також до цих факторів можна віднести деструктивний вплив ззовні. Які ж шляхи пом'якшення названих суперечностей пропонує Лейпхарт і яка роль у цьому процесі відведена парламентським установам ?

Якщо спробувати в лаконічній формі відобразити сутність теорії, запропонованої американським суспільнознавцем, то можна відзначити, що у багатоскладному суспільстві, де позиції сегментів доволі сильні та стійкі, умовою стабільної демократії є не правління більшості, якій протистоїть сильна опозиція, а система врегульованої, збалансованої, інституційно оформленої легітимної співучасті представників усіх сегментів у політичній владі.

¹ Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты. М.: Юристъ, 2002. С. 26.

Характеризуючи парламентаризм у розділених суспільствах, Лейпхарт спочатку виокремлює у ньому чотири ознаки або елементи: 1) велику коаліцію; 2) взаємне вето; 3) пропорційність і 4) автономію сегментів. При чому найважливішою ознакою і передумовою існування демократії за таких умов він завжди вважав саме велику коаліцію.

Велика коаліція, що протистоїть класичній вестмінстерській моделі «уряд проти опозиції», передбачає активну співпрацю політичних лідерів усіх значних сегментів багатоскладного суспільства в управлінні країною. При цьому виключається правило гри з нульовою сумою, коли перемога одного гравця автоматично означає поразку іншого. Навпаки, тут діє зовсім інший принцип: або загальна перемога, або загальна поразка. Проте як сама можливість формування великої коаліції, так і її форма багато в чому залежать від характеру форми правління (республіканської чи монархічної) і від того, чи існує республіка в президентській або парламентській формі.

Друга головна ознака парламентаризму в розділених суспільствах — це автономія сегментів, тобто самоврядування різноманітних меншин у сфері власних виключних інтересів, або, як вказує сам Лейпхарт, «щодо усіх питань загального характеру рішення повинні ухвалюватися сегментами спільно на засадах пропорційного впливу. Однак з інших питань право ухвалення і виконання рішень може бути надано окремим сегментам» [4].

Велика коаліція і автономія сегментів доповнюються правом вето, що дозволяє кожному сегменту захистити власні інтереси, причому воно має взаємний характер, тобто групи, що складають меншину, можуть використати його у разі необхідності. Разом з тим вони не повинні зловживати цим правом, адже у кожного члена коаліції є можливість зробити хід у відповідь, який може паралізувати роботу великої коаліції, а в цьому не зацікавлений жоден з сегментів.

І, нарешті, остання ознака успішного парламентаризму у досліджуваних умовах — принцип пропорційності, що виконує двозначну функцію. З одного боку, він являє собою метод розподілення депутатських місць та посад у системі державної служби, а з іншого — це метод пропорційного розподілу полі-

тичного впливу у процесі ухвалення рішень. Не випадково, якщо ми звернемося до історії європейських країн, що несуть у собі дух роз'єднаності, наприклад Швейцарії, то побачимо, що остання є федерацією кантонів, населення якої складається, як відомо, з трьох етнічних спільнот – німецької, французької та італійської. Наприкінці XIX ст. кількість населення німецького походження значно перевищувала представників інших національностей, не кажучи вже про другорядні етнічні та релігійні меншини, на підґрунті чого виникали серйозні конфлікти (у 1847 р. католицькі кантони навіть зробили спробу вийти з федерації). При застосуванні мажоритарної виборчої системи усі ці етнічні групи не мали свого представництва, адже виборців німецького походження завжди було більше, ніж усіх інших, взятих окремо. Тому запровадження 1891 р. пропорційної виборчої системи спочатку у швейцарському кантоні Тесина, а згодом – у всій федерації продемонструвало, що її мета – більш широке парламентське представництво усіх сегментів і, як наслідок, – злагода у державі була досягнута [5, с. 53–54].

Резюмуючи, Лейпхарт робить висновок, що для розділених суспільств «найбільш привабливим є парламентське правління з колегіальним органом на вершині виконавчої влади та пропорційна виборча система» [4]. Саме така модель, до нюансів, була запроваджена світовим співтовариством при відновленні демократичного ладу у Боснії і Герцеговині після громадянської війни 1992–1995 рр., про що йтиметься далі. Навіть більше: якщо ми звернемося до суто наукових досліджень у галузі конституційного права, зокрема статті косовських вчених Ф. Кореніці та Д. Долі, то побачимо, що при конструюванні нової держави «Республіки Косово» замість автономного краю Косово у складі Сербії, політики відштовхувалися знову ж таки від майже тих же самих засад – необхідності великої коаліції, пропорційності, права вето, культурної автономії [6, с. 275–286]/

Яким же чином у різних державах різноманітні сегментарні групи домагаються бажаної репрезентації у вищому представницькому органі? Як підкреслює цитований нами Г. В. Голосов, популярний спосіб вирішення цієї проблеми полягає в тому, щоб гарантувати представництво тих чи інших меншин, зарезерву-

вавши за ними певну долю місць в парламенті (квоту). Останніми роками намітилася також тенденція до того, щоб сприяти таким чином й жіночому представництву (зокрема, у Пакистані з 342 місць в Національних зборах 60 місць резервуються для жінок).

Так, у тому ж Пакистані 10 мандатів зарезервовано за релігійними меншинами. У Новій Зеландії 7 з 70 мажоритарних мандатів закріплені за маорі, для чого створюються навіть етнічні округи.

На колишніх югославських землях ця проблема теж усвідомлюється нормотворцем. Наприклад, у Словенії 2 мандати в парламенті закріплені за угорською і італійською меншинами. У Хорватії сербська меншина обирає трьох депутатів, угорська і італійська – по одному депутату, чеська та словацька сумісно – одного депутата; також сумісно ще по одному депутату обирають ще дві групи меншин: перша – австрійська, болгарська, німецька, польська, циганська, румунська, русинська, російська, турецька, українська та єврейська національні меншини, друга – албанська, боснійська, черногорська, македонська і словенська меншини [7, с.399].

Звісно, у Косово для національних меншин виокремлено 20 гарантованих місць за наступними квотами: 10 місць сербській спільноті, 3 місця – боснійській, 2 місця – турецькій, 1 місце – спільноті горані (балканські курди) і 4 місця циганським спільнотам рома, єгиптян і ашкалі (при чому кожна спільнота має одне гарантоване місце, а ще одне додатково надається представнику тієї з них, хто набрав найбільшу кількість голосів циганських виборців). Додамо до цього також те, що у виборчому списку кожної політичної партії повинно бути не менше 30% осіб кожної статі [7, с. 393–400].

Звернемося тепер до більш вдалих прикладів парламентаризму в розділених суспільствах.

Африка. Доля парламентських установ у тій чи іншій африканській країні багато в чому залежить від того, під чиєю владою вона знаходилась на момент проголошення незалежності. Як вказувала Л. М. Садовська, «передача влади новим африканським країнам колоніальними державами здійснювалася з кін-

ця 1950-х та у першій половині 1960-х рр., копіюючи західні зразки: форму двопалатності (вестмінстерський бікамералізм) для англомовних держав і форму голістського президенціалізму для франкофонних, тобто відповідно до матриці конституційного устрою метрополії» [8, с. 246].

І ось тут варто відмітити наступне. Протягом багатьох років вчені переймаються питанням, чому колишні англійські колонії, зокрема на африканському континенті (найяскравіші приклади – ПАР та Єгипет), «знайшли себе» та стали повноправними членами міжнародної спільноти, у той час як колишні французькі володіння (типовий приклад – Конго) опинилися у злиднях та зазнають руйнівних громадянських війн, хоча, звісно, і тут є свої виключення, скажімо, британська Уганда.

На нашу думку, слушною є точка зору академіка В. Л. Іноземцева. Він вважає, що усі британські колонії на момент проголошення незалежності «відрізнялися домінуванням стороннього населення (не менше 30–40%), різким скороченням туземних мешканців території (інколи більш ніж в 2–3 рази за перші сто років активного «освоєння»), створенням соціально-економічної системи, що копіювала існуючу в метрополії (з певними корекціями, зрозуміло), і загальними з метрополією «цивілізаційними кодами» [9, с. 9]. У свою чергу, французька колоніальна політика зіткнулася з тим, що відповідні території не були заселені європейцями у належній мірі, не засвоювали європейських практик і, як наслідок, намагалися знищити владу чужинців не тому, що вважали себе більш здатними і сильнішими, аніж метрополія, а тому, що намагалися залишитися собою і розвиватися на власний розсуд. Врешті решт, із французького Індокитаю, за який віддали свої життя 75,5 тис. французьких вояків, повернулися 40 тис. французів, що мешкали там, а із африканського Алжиру після війни за незалежність 1954–1962 рр. – 800 тис. французів, що складало на той час 7,5% всього населення цієї провінції [9, с. 10–12].

Тому нема нічого дивного в тому, що африканські держави – колишні англійські колонії – при формуванні парламентів спираються на загальноєвропейські практики, у більшості випадків виходячи з принципу монолітної «політичної нації» (та ж сама

ПАР), а франкофонні, являючи собою розділені суспільства у чистому вигляді, – використовують більш архаїчні методи комплектування парламентського представництва. Передусім це виявляється в процесі включення традиційних інститутів до політичної, зокрема парламентської, системи. Так, у Лесото 22 вождя були сенаторами за посадою. Вожді беруть участь в парламентах Гамбії і С'єрра-Леоне, при чому не як почесні, а як повноправні члени парламенту. У парламенті С'єрра-Леоне представництво вождів ніколи не обмежувалося фіксованою нормою (12). У Ботсвані взагалі існує консультативна Палата вождів, що розглядає зміни до Конституції, які надсилаються їй Національними зборами, а також законопроекти, що стосуються життєдіяльності племен. У Замбії Палата вождів представлена 27 традиційними правителями по 3 від кожної з 9 провінцій країни [8, с.253–254].

Таким чином, майже ніде у франкофонній Африці парламент не формується за принципом політичних переконань, свідомого представництва, соціально-економічних і політичних інтересів. На перший план виходять патріархальні структури, традиційна свідомість, мислення феодальними і клановими уявленнями, належність до тієї чи іншої етнічної спільноти або релігійного братства. Саме з цієї причини у парламентах цих країн присутні шейхи братств, вожді племен та кланів.

Північна Америка. У Канаді 1990 р. на федеральному рівні з'явився Квебекський блок, створений на базі провінційної Квебекської партії, що представляла інтереси сепаратистськи настроєних франкомовних мешканців Квебеку (усі депутати від цієї політичної сили є представниками даної провінції). За результатами парламентських перегонів 2022 р. його прихильники мають у Палаті громад 32 депутатських місця [10].

Окрім цього, внаслідок політичної традиції, що склалася, кожен прем'єр-міністр намагається сформувати Кабінет з представників усіх провінцій Канади. Так, вважається, що в уряді повинно бути не менш третини франкоканадців, зокрема, один з тих, хто живе поза межами Квебеку, й, навпаки, один з представників англомовної спільноти Квебеку, не менш 1/5 – жінок, обов'язково представники корінних народів (*first nations*) і т. д. [11. с. 52,58].

Південна Америка. Цікаво, що у Колумбії згідно з мирною угодою, укладеною 2016 р. між урядом цієї держави і партизанами ліворадикального терористичного угруповання ФАРК, якою завершилася майже 50-річна громадянська війна, передбачається, що в 16 зонах країни, які особливо постраждали від конфлікту, буде створено 16 виборчих округів, звідки протягом двох виборчих термінів буде обиратися по одному представнику до Палати депутатів. Усі вони повинні бути мешканцями або біженцями з цих зон і бути обраними місцевою громадою.

Більше того, політична партія, яку утворить ФАРК, стане юридичною особою і до липня 2026 р. буде вільною від обов'язкового для інших партій мінімуму членів і від того, щоб мати на виборах мінімальний процент голосів. Ця партія протягом 10 років буде фінансуватися державою в розмірі 10% від частини державного бюджету, що виділяється для усіх інших партій. На виборах 2018 р. і 2022 р. держава фінансувала кандидатів від цієї партії в сенат і на посаду президента. На два найближчі виборчі періоди вказана партія отримує по 5 гарантованих місць в Сенаті і Палаті депутатів, але вони не можуть бути призначеними, лише обраними шляхом виборів. Хоча навіть якщо вони не отримують необхідної кількості голосів, їм будуть гарантовані ці місця. Ця ж партія в змозі призначити додатково по 3 представника до Сенату й Палати депутатів, але без права голосу (частина 3 угоди) [12].. Президент Колумбії 2010–2018 рр. Х. Сантос Кальдерон отримав Нобелівську премію миру за розробку і укладення вказаної мирної угоди.

Показово, що навіть попри нові парламентські квоти, у Палаті депутатів завжди були зарезервовані 4 місця для представників меншин: по одному для індіанського населення, афроколумбійців, інших меншин та співвітчизників, що мешкають за кордоном.

Близький Схід. Відомо, що Ірак має другу у світі конституцію, що спочатку була написана і оприлюднена не автентичною, а англійською мовою (першою серед подібних конституцій є боснійська, яка взагалі являла собою додаток до Дейтонської мирної угоди 1995 р.). Це пов'язано насамперед з тим, що конституція 2005 р. створювалася за активної участі американських

експертів (достатньо назвати ім'я відомого політолога та професора Стенфорда Л. Даймонда) та під жорстким контролем адміністрації Дж. Буша-молодшого. Адже вона була покликана зафіксувати новий розклад сил, що склався в цій державі після повалення диктаторського режиму С. Хусейна внаслідок американської інтервенції 2003 р.

За оцінками експертів, 97% населення Іраку сповідує іслам, з яких 60–65% – шиїти і 32–37% – суніти. Ще певний відсоток населення, переважно курди, сповідують йезидизм [13, с.140].. При цьому слід враховувати, що при здійсненні своєї влади Хусейн спирався переважно на сунітську меншину, яка після повалення його режиму відчула себе суттєво дискримінованою. Враховуючи цю обставину, Ірак можна віднести до типового розділеного суспільства.

Тому нема нічого дивного в тому, що Тимчасова коаліційна адміністрація, очолювана американським дипломатом і військовим П. Бремером, що скеровував процес розробки конституції 2005 р., намагалася впровадити ту ж добре відому нам «лейпхартську матрицю», що виявилася відносно успішною в Афганістані після американського вторгнення 2001 р., а ще раніше – у Боснії. Але, на жаль, багато її елементів не спрацювали в Іраку, включаючи найголовніший – велику коаліцію.

Річ у тім, що якщо курди були дуже активними під час конституційних перемовин та потайки пов'язували із прийняттям конституції надію на створення Іракського Курдистану, а шиїти, хоча й не схвалювали американську агресію, проте все ж таки мали багато претензій до Хусейна, то суніти з самого початку бойкотували процес створення нового державного устрою – вони дистанціювалися від розробки конституційного тексту навесні 2005 р. та проігнорували конституційний референдум у жовтні того ж року, на якому близько 80% тих, хто прийшов на референдум, підтримали проект нового Основного Закону [14, 564].

Не склалося й з пропорційністю. На виборах до Перехідної національної асамблеї використовувалася пропорційна система у єдиному загальнодержавному окрузі, яка відносно легко адмініструвалася та була покликана протистояти розповсюдженому

в Іраку регіоналізму. Проте знову ж таки ця система впроваджувалася попри бойкот сунітів, тому отримані результати не були репрезентативними у належній мірі, адже у виборах фактично не приймали участь більше 30% населення (особливо це стосувалося так званого «сунітського трикутника» – провінцій Анбар, Салах-ед-Дін та Найнава).

Як наслідок, на виборах до асамблеї у вересні 2005 р. перемогу з результатом 48,2% голосів отримала шиїтська партія «Об'єднаний іракський альянс», друге місце посів «Демократичний патріотичний альянс Курдистану» (25,7%) і лише третє місце отримала «Партія аль-Каїма» (Список Іраку), у якій частково були представлені суніти. Той факт, що курди отримали чверть голосів, надавав їм ще одну можливість згідно теорії Лейпхарта – право вето, тобто можливість блокувати кандидатури міністрів в новостворений уряд Іраку, чим почали користуватися США при лобіюванні прозахідних політиків. Це, у свою чергу, викликало образ у вже з боку шиїтів. Врешті решт усе викладене призвело до чисельного домінування на політичній авансені шиїтів та курдів над сунітами та змусило останніх вдатися до терористичних методів боротьби, які на Сході традиційно вважаються найефективнішою формою досягнення цілей.

Серед парламентів інших східних держав варто відмітити Сансад Індії – країни з гігантським населенням близько півтора мільярди чоловік. У нижній палаті 2 представники можуть бути призначені президентом для захисту інтересів індійців британського походження, а ще декілька місць зарезервовано для представників найнижчих каст та корінних народів (англ. *scheduled castes and scheduled tribes*), що знаходяться під офіційною опікою держави.

Південно-Східна Європа. Значного поширення ідея парламентаризму у розділених суспільствах набула у Південно-Східній Європі, зокрема, в Румунії та на Балканах.

Цікавий досвід міститься у Конституції Республіки Косово, яку ми згадували вище. Так, відповідно до статті 81 для ухвалення, зміни або скасування законів потрібна більшість голосів депутатів Асамблеї, що присутні та беруть участь у голосуванні, а також більшість голосів тих з них, які займають зарезервовані

чи гарантовані місця для представників спільнот, що не є більшістю (лейпхартівська ідея «права вето»). Зокрема, така процедура необхідна при законотворенні щодо: 1) зміни муніципальних кордонів, визначення об'єму повноважень муніципальних утворень та їх участі у міжмуніципальних зносинах; 2) прав спільнот та їх членів, за виключенням тих, що безпосередньо передбачені у Конституції; 3) використання мов; 4) місцевих законів про вибори; 5) законів про охорону культурної спадщини; 6) законів про свободу віросповідання; 7) законів про освіту; 8) законів про використання символів, у тому числі визначення свят. Цікаво, що в тій самій статті підкреслюється, що жодне з цих питань не може бути вирішено шляхом референдуму (знову ж таки лейпхартівська ідея заперечення цінності вирішення спірних питань шляхом нав'язування волі більшості, що є звичайним при референдумі). У статті 144 йдеться також про те, що будь-яка зміна Конституції можлива лише за наявності 2/3 голосів усіх членів Асамблеї, включаючи 2/3 голосів тих з них, які займають зарезервовані чи гарантовані місця для представників спільнот, що не є більшістю.

У цьому зв'язку доречно вказати ще на одну справу, яка розглядалася ЄСПЛ, але по відношенню вже до іншої «розділеної демократії» – Боснії і Герцеговини. Йдеться про постанову Суду від 22 грудня 2009 р. у справі *Сейдіч та Фінці проти Боснії і Герцеговини* [15, с.38–66].

Як відомо, Конституція цієї держави є додатком до Загальної рамочної угоди про мир у Боснії та Герцеговині (Дейтонської мирної угоди), парафованої в американському місті Дейтоні 21 листопада 1995 р. і підписаної в Парижі 14 грудня 1995 р. Будучи складовою частиною мирної угоди, Конституція була підготовлена і ухвалена без використання процедур, які могли б надати їй демократичну легітимність. Це єдиний випадок, коли конституція була узгоджена і опублікована іноземною мовою (англійською). Конституція підтвердила, що Боснія і Герцеговина продовжує юридично існувати як держава, хоча і модифікувала її внутрішню структуру.

Так, згідно з Конституцією Боснія і Герцеговина складається з двох Утворень (ентитетів) – Федерації Боснії і Герце-

говини і Республіки Сербської. Преамбула до Конституції відносить до «державоутворюючих народів» босняків, хорватів і сербів. На загальнодержавному рівні були передбачені механізми розподілу владних повноважень, в силу яких жодне рішення не могло бути прийнято проти волі представників будь-якого «державоутворюючого народу». Ці механізми включали в себе вето життєво важливих інтересів і вето Утворень; крім того, були передбачені двопалатна організація парламенту (що включає в себе Палату народів, до складу якої входять п'ять боснійців і п'ять хорватів від Федерації Боснії і Герцеговини і п'ять сербів від Республіки Сербської) і колективна Президія, до складу якої входять один босняк і один хорват від Федерації Боснії і Герцеговини і один серб від Республіки Сербської. Відповідно на виборах до Палати народів і до Президії мають право балотуватися лише особи, які заявили про свою приналежність до одного з трьох «державоутворюючих народів».

Заявники, один з яких вважає себе циганом, а інший – євреєм, не захотіли заявляти про свою приналежність до «державоутворюючих народів». Внаслідок цього вони були позбавлені можливості балотуватися на парламентських виборах.

Як наголошувалося у тексті самої постанови, існуюча конституційна структура Боснії і Герцеговини є результатом мирної угоди, укладеної після закінчення одного з найбільш руйнівних конфліктів в новітній історії Європи – Югославської війни 1991–1995 рр. Кінцевою метою цієї угоди було намагання відновити мирні відносини і почати діалог між трьома основними етнічними групами – «державоутворюючими народами». Під час судових слухань у Страсбурзі держава-відповідач стверджувала, що оскаржені конституційні положення, які не допускають обрання до Палати народів і до Президії осіб, які не заявили про свою приналежність до «державоутворюючих народів», слід оцінювати з урахуванням зазначених обставин. Уряд підкреслював, що ще не настав час вводити політичну систему, яка просто відображала б думку більшості, враховуючи, зокрема, важливу роль, яку відіграють політичні партії, що складаються з представників лише якогось одного народу, і те, що управлін-

ня Боснією і Герцеговиною, як і раніше, здійснюється міжнародним адміністратором.

Український парламентаризм під час військового стану. Українське суспільство після початку неспровокованого повномасштабного агресивного вторгнення російської федерації в нашу державу навряд чи можна назвати «розділеним суспільством» в розумінні теорії Лейпхарта. Розрахунок ворога на те, що відкрита збройна агресія деморалізує державні інституції і спричинить демонтаж української державності не виправдався. Тиражований російською пропагандою наратив про Україну як *failed state* був відкинутий українським суспільством, Збройними Силами України та практикою функціонування державних інституцій.

Однією з важливих ознак в діяльності українського парламенту стала велика коаліція як фактор реакції політичного істеблішменту на зовнішню військову загрозу.

Так, протягом пів року війни було зареєстровано 612 законопроектів, у залі пленарних засідань розглянуто 346 законопроектів, з них прийнято 229 законів. Ще 8 прийнятих законопроектів було ветовано Президентом, а щодо 6 з них були підтримані пропозиції Президента.

Лабораторією законодавчих ініціатив було виділено низку тенденцій в діяльності Верховної ради України протягом першого півріччя діяльності парламенту після початку повномасштабного вторгнення агресора.

Тенденція 1. Зменшення кількості зареєстрованих законопроектів, що свідчить про зменшення проблеми законодавчого спау. За пів року війни зареєстровано майже на 250 законопроектів менше порівняно з 5 сесією (що також проходила навесні).

Тенденція 2. Припинилася тенденція зі зростання частки законопроектів з великою кількістю підписантів.

Тенденція 3. Повномасштабне вторгнення припинило тренд з переважанням другого читання над першим: тобто ухвалення більшої частки законів за процедурою двох читань, а не одного. Тепер 59% законопроектів приймаються за одне читання, а 41% проходить два читання. Протягом попередніх двох сесій дві третини законів проходили два читання.

Тенденція 4. Пів року війни можна назвати справжнім «турборежимом». Крім рекордної кількості прийнятих законів, звертає на себе увагу також значне зменшення часу на опрацювання та проходження законопроектів за всіма показниками. Половина всіх законопроектів, ухвалених в першому читанні та в цілому, були прийняті за менш ніж 8 днів.

Вказані тенденції засвідчують те, що з український депутатський корпус в переважній більшості зміг консолідуватися і працювати в режимі великої коаліції, адже війна виключає з парламентської краптики правило гри з нульовою сумою, коли перемога одного гравця автоматично означає поразку іншого. До досягнення нашої спільної перемоги над ворогом має діяти єдино можливий принцип: або загальна перемога, або загальна поразка.

Список використаних джерел :

1. Хмелько І. С., Бруслик О. Ю., Євсєєв О. П., Мукомела І. В. Сучасний парламентаризм: український та світовий виміри. « Парламентаризм у «розділених суспільствах» Харків : Юрайт, 2018. 205 с.
2. Чиркин В. Е. Законодавча влада. 2008. С. 5–15.
3. Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты.. Юрист, 2002. С. 190–196.
4. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование. Аспект Пресс, 1997. 287 с.
5. Петришин О. Пропорційна виборча система: історичний досвід запровадження // Вісник ЦВК України. 2006. № 1. С. 53, 54.
6. Korenica F., Doli D. The politics of constitutional design in divided societies: the case of Kosovo // Croatian Yearbook of European law & Policy. 2010. Vol.6. № 6. P. 275–286.
7. Любарев А. Е. Избирательные системы: российский и мировой опыт. М.: Либ. миссия; Новое лит. обозр., 2016. С. 399.
8. Садовская Л. М. Парламентаризм как одна из форм осуществления политической модернизации // Современная Африка: метаморфозы политической власти / Отв. ред. А. М. Васильев. Вост. лит., 2009. С. 246.
9. Иноземцев В. Л. Колонии и зависимые территории: приглашение к дискуссии // Полис. 2013. № 4. С. 9.
10. Members of Parliament . URL : <https://www.ourcommons.ca/Members/en>
11. Демчук А. Л., Соколов В. И. Место и роль оппозиции в политической системе Канады // США-Канада: экономика, политика, культура. 2014. № 5. С. 52, 58.

12. URL : <http://especiales.presidencia.gov.co/Documents/20170620-dejacion-armas/acuerdos/acuerdo-final-ingles.pdf>.
13. Хайруллин Т. Р., Коротаев А. В. Конституция Ирака 2005 года и принципы ислама // Ислам в современном мире. 2017. Т. 13. № 2. С. 140.
14. Morrow J. Deconstituting Mesopotamia: cutting a deal on the regionalization of Iraq // Framing the state in times of transition / Ed. L. Miller and L. Aucoin. W.: Institute of Peace Press, 2010. P. 564.
15. Постановление Большой палаты Европейского Суда по правам человека от 22 декабря 2009 года по делу «Сейдич и Финци против Боснии и Герцеговины» // Права человека. Практика Европейского Суда по правам человека. 2010. № 4. С. 38–66.

REFERENCES :

1. Khmelko I. S., Bruslyk O. Yu., Yevsieiev O. P., Mukomela I. V. (2018). Suchasnyi parlamentaryzm: ukrainskyi ta svitovyi vymiry. «Parlamentaryzm u «rozdilenykh suspilstvakh» Kharkiv : Yurait.
2. Chyrkyn V. E. (2008). Zakonodavcha vlada. PP.5–15.
3. Zhakke Zh.-P. (2002). Konstytutsyonnoe pravo y polytycheskye ynstytuty.. Yuryst, pp. 190–196.
4. Leipkhart A. (1997). Demokratyia v mnohosostavnykh obshchestvakh: sravnytelnoe yssledovanye. Aspekt Press
5. Petryshyn O. (2006). Proportsiina vyborcha systema: istorychnyi dosvid zaprovadzhennia // *Visnyk TsVK Ukrainy*. № 1. pp. 53, 54.
6. Korenica F., Doli D. (2010). The politics of constitutional design in divided societies: the case of Kosovo // *Croatian Yearbook of European law & Policy*. 2010. Vol.6. № 6. P. 275–286.
7. Liubarev A. E. (2016). Yzbyratelnye systemy: rossiyskiy y myrovoi opyt. M.: Lyb. myssyia; Novoe lyt. obozr.
8. Sadovskaia L. M. Parlamentaryzm kak odna yz form osushchestvleniya polytycheskoi modernyzatsyy // *Sovremennaiia Afryka: metamorfozy polytycheskoi vlasty*. A. M. Vasylev. (Ed.).(2009). Vost. Lyt.
9. Ynozemtsev V. L. (2013). Kolonyy y zavysymyye terrytoryy: pryhlashenye k diskussyy // № 4.
10. Members of Parliament . URL : <https://www.ourcommons.ca/Members/en>
11. Demchuk A. L., Sokolov V. Y. (2014). Mesto y rol oppozytsyy v polytycheskoi systeme Kanady // *SShA-Kanada: ekonomyka, polityka, kultura*. № 5.
12. URL : <http://especiales.presidencia.gov.co/Documents/20170620-dejacion-armas/acuerdos/acuerdo-final-ingles.pdf>.
13. Khairullyn T. R., Korotaev A. V. (2017). Konstytutsyia Yraka 2005 hoda y pryntsyury yslama // *Yslam v sovremennom myre*. Voll 13. № 2.

14. Morrow J. (2010). Deconstituting Mesopotamia: cutting a deal on the regionalization of Iraq // Framing the state in times of transition / Ed. L. Miller and L. Aucoin. W.: Institute of Peace Press.
15. Postanovlenye Bolshoi palaty Evropeiskoho Suda po pravam cheloveka ot 22 dekabria 2009 hoda po delu «Seidych y Fyntsy protyv Bosnyy y Hertsehovuny» // Prava cheloveka. Praktyka Evropeiskoho Suda po pravam cheloveka. 2010. № 4. pp. 38–66.

O. Yu. Bruslik

Parliamentarism in the conditions of war and post-war reconstruction

Summary. *The article is devoted to the study of the practice of functioning of parliaments in post-conflict states. A general analysis of the practice of foreign countries in building parliamentary practices after the end of armed conflicts or exit from the state of war is made. An attempt was made to analyze the practice of Ukrainian parliamentarism with the beginning of the armed aggression of the Russian Federation. It is concluded that until our joint victory over the enemy is achieved, only one possible principle should apply in parliamentary practice: either general victory or general defeat.*

Ukrainian parliamentarism during martial law. Ukrainian society after the beginning of the unprovoked full-scale aggressive invasion of the Russian Federation into our country can hardly be called a «divided society» in the sense of Leiphart's theory. The enemy's calculation that open armed aggression would demoralize state institutions and cause the dismantling of Ukrainian statehood did not come true. The narrative about Ukraine as a failed state replicated by Russian propaganda was rejected by Ukrainian society, the Armed Forces of Ukraine and the practice of functioning of state institutions. One of the important features in the activity of the Ukrainian parliament was the grand coalition as a factor in the reaction of the political establishment to the external military threat.

Key words: *parliamentarism, divided societies, parliament, war, elections,*